

# La recepció a Itàlia de la *Brevísima relación de la destrucción de las Indias* de Bartolomé de Las Casas

## Algunes notes sobre l'edició veneciana de Marco Ginammi (1626)

Meritxell Bru Ventayol

Becària d'Investigació

Universitat Autònoma de Barcelona

Facultat de Filosofia i Lletres. Departament CC. de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana

Cerdanyola del Vallès (Barcelona). 08193 Bellaterra

Meritxell.Bru@uab.cat

### Resum

Aquest article és, en el marc de la realització d'una tesi doctoral sobre la recepció a Europa del text de la *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*, una primera aportació a un procés de verificació de les traduccions que es fan de l'obra del frare dominic Bartolomé de Las Casas, concretament, sobre la seva recepció a Itàlia. Després d'apuntar algunes dades sobre les característiques de l'edició i l'empresa llibretera de l'editor venecià Marco Ginammi, s'ha realitzat una anàlisi comparativa entre el lèxic original castellà i el lèxic utilitzat pel traductor en les tres primeres edicions fetes a Itàlia, les venecianes de 1626, 1630 i 1643. D'acord amb les dades obtingudes, es pot afirmar que la primera traducció veneciana de l'obra de Las Casas és fidel al text original i no presenta manipulació intencionada del text.

**Paraules clau:** Las Casas, *Brevísima*, Venècia, Ginammi, Castellani.

**Resumen.** *La recepción en Italia de la Brevísima relación de la destrucción de las Indias de Bartolomé de Las Casas. Algunas notas sobre la edición veneciana de Marco Ginammi (1626)*

Este artículo es, en el marco de la realización de una tesis doctoral sobre la recepción en Europa del texto de la *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*, una primera aportación a un proceso de verificación de las traducciones de la obra del fraile dominico Bartolomé de Las Casas; concretamente, sobre su recepción en Italia. Después de poner de relieve algunos datos sobre la edición i la empresa editorial del veneciano Marco Ginammi, se hace un análisis comparativo entre el léxico original castellano y el léxico utilizado por el traductor en las tres primeras ediciones llevadas a cabo en Italia, las venecianas de 1626, 1630 y 1643. De acuerdo con los datos obtenidos, se puede afirmar que la primera traducción veneciana de la obra de Las Casas respeta el texto original y no presenta manipulación intencionada del texto.

**Palabras clave:** Las Casas, *Brevísima*, Venecia, Ginammi, Castellani.

**Abstract.** *The reception in Italy of the Brevísima relación de la destrucción de las Indias by Bartolomé de Las Casas. Notes about the Venetian publication made by Marco Ginammi (1626)*

This article is a first contribution to an ongoing research towards a doctoral thesis on the reception in Europe of the *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*. I consider here the Italian reception of it to the sketch some data on the edition, follows a comparative analysis between some key of the Castilian original and its translation to the Venetian editions (1626, 1630 and 1643) made by Marco Ginammi. In agreement with the collected data it is possible to affirm that

the first Venetian translation of Las Casas' *Brevísima* agrees with the original text and it does not display deliberate manipulation of the text.

**Key words:** Las Casas, *Brevísima*, Venice, Ginammi, Castellani.

### Sumari

Els Ginammi a Venècia	Conclusions
<i>La Istoria, ò Brevisima Relatione</i>	Abreviatures
Comparativa entre el lèxic de l'edició original castellana i la traducció veneciana	Bibliografia

La informació, per ara a l'abast, sobre les traduccions europees de la *Brevísima* es limita sovint a un simple llistat on hi figura l'any, el lloc d'edició, l'editor i alguna dada esporàdica sobre el seu contingut. En ben poques ocasions s'ha aprofundit més en la qüestió, amb treballs, alguns d'ells inèdits, que han centrat l'atenció en edicions concretes<sup>1</sup>. A hores d'ara, però, segueix pendent una investigació a fons sobre les característiques de la gran majoria de les traduccions europees de l'obra lascasiana.

Aquest article pretén ser una primera aportació a un procés de verificació d'aquestes traduccions, en el marc de la preparació d'una tesi doctoral sobre la recepció de l'obra de Las Casas a Europa i la seva utilització en la formació de la imatge de l'imperialisme espanyol en les literatures europees durant els segles xvi i xvii.

Amb la finalitat de comprovar les modificacions que traductors i editors haurien introduït en el lèxic i l'estructura textual originals, es comença, doncs, aquest procés, amb l'estudi del lèxic de l'edició dels Ginammi, i amb la intenció de realitzar comprovacions similars en les altres traduccions.

### Els Ginammi a Venècia

L'any 1626 Marco Ginammi va editar a Venècia la primera traducció italiana de la *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*, de fra Bartolomé de Las Casas, amb el títol de *Istoria, ò Brevisima Relatione della distruttione dell'Indie Occidentali*.

1. AFANASIEV, V. (1971) va aportar dades sobre la cronologia d'algunes edicions neerlandeses, franceses i angleses; la tesina presentada per K. VAN LEUVEN-ZWART (1971) es va centrar en la primera traducció neerlandesa; d'altra banda, un equip de la Universitat de Leiden, amb J. Lechner al capdavant (1989a, 1989b, 2002) ha treballat també sobre les traduccions neerlandeses; M. Piquot (1968) en la seva tesina, citada per A. SAINT-LU (1978), i aquest mateix autor, han estudiat les primeres edicions franceses; i sobre les traduccions alemanyes, vegeu l'estudi recent de J. M. LÓPEZ DE ABIADA (2004).

L'obra lascasiana, editada l'any 1552 a Sevilla, ja havia estat traduïda anteriorment al neerlandès (primera edició, 1578), francès (1579), anglès (1583), alemany (1597) i llatí (1598). La primera traducció italiana és, doncs, força tardana. Abans d'això, les notícies sobre la conquesta d'Amèrica per part dels espanyols s'havien difós a Itàlia per mitjà d'altres autors: ja l'any 1534 s'havia editat a Venècia la traducció a l'italià del *Sumario de la Natural y General Historia de las Indias* de Gonzalo Fernández de Oviedo; l'any 1556 apareixia a Roma la traducció de la *Historia General de las Indias occidentales* de Francisco López de Gómara, reeditada a Venècia l'any següent; tot just una dècada després, la *Historia del Mondo Nuovo* de Girolamo Benzoni (primera edició, Venècia 1565); i, ja cap a finals de segle, es publicava la *Relationi universali* de Botero (Bergamo 1595). Així, encara que «ignotus come scrittore, Las Casas non lo era invece nella sua qualità di attore ... della vicenda coloniale spagnola, e ciò grazie a quattro opere ben note a Venezia» (Ambrosini, 1982, p. 140).

Tant Fernández de Oviedo com Benzoni i Gómara haurien volgut posar en dubte la credibilitat de Las Casas utilitzant de forma irònica (Oviedo) o mitjançant l'atac directe (Benzoni i sobretot Gómara) el capítol de l'intent fallit de colonització pacífica a Cumanà (Paria), que va acabar amb l'assassinat d'un frare franciscà el gener de 1522, en absència de Las Casas, fet del qual el mateix Las Casas diu a la *Brevísima* que «me escapé de la misma muerte por milagro divino» (f. 33v).

L'empresa editorial, tipogràfica i llibretera dels Ginammi va començar la seva activitat a finals del segle XVI a Venècia de la mà de Bartolomeo Ginammi i a l'empara dels Alberti, una antiga i coneguda família d'impressors que havia treballat durant tot el segle XVI a Venècia. El més actiu, Giovanni Alberti, va treballar entre finals d'aquest segle i principis del XVII, i l'any 1620-1621 encara està present a les reunions de la *Corporazione* de llibreters, impressors i rellegadors. Des de principis del segle XVII el nom dels Ginammi va començar a associar-se al dels Alberti, probablement per matrimoni o filiació; així, Bartolomeo utilitzava en els frontispicis el doble cognom Alberti-Ginammi, mentre que en la documentació oficial i notarial apareix sempre amb un únic cognom, Ginammi (Napoli, 1990, p. 13-14).

El gran dels cinc fills de Bartolomeo, Marco, nascut el 1590, va ser qui continuà amb l'empresa paterna, i estigué actiu entre els anys 1616 i 1654. El 24 d'agost de 1620, per primer cop, «comparve Marcho Alberti Ginami e fece istanza di voler essere matricolato, qual fu matricolato, come figliolo di Ms Bartolomeo Alberti Ginami» (ASV, *Arti*, Registro Atti, b. 163, fasc. III, f. 2r; citat per Napoli, 1990, p. 20) a la Corporació, institució dins la qual la seva activitat prendrà relleu en protagonitzar, juntament amb d'altres membres de la Banca, els conflictes interns del 1626; així, va ser-ne conseller a partir d'aquella data i l'any 1642 n'era un dels dos síndics (Napoli, 1990, p. 20-30; Nuovo, 1990, p. 177).

La Corporació havia estat fundada l'any 1549, tot i que la seva reglamentació no estigué plenament vigent fins el 1572. D'ençà que Marco es va fer càrrec del negoci, i fins a principis de la dècada dels 40, la seva activitat editorial va anar augmentant de forma continuada. En els seus gairebé quaranta anys al capdavant del negoci, signà com a editor prop de 150 edicions, unes 200 si hi incloem les reimpressions (Nuovo, 1990, p. 177). Tan sols en el bienni 1631-1632 es va inte-

rompre l'activitat, ben segur a causa de la pesta de 1630<sup>2</sup>. Dels anys de producció elevada n'és la traducció i la difusió a Itàlia de la *Brevísima*. Després dels anys 40, el declivi serà lent i constant, coincidint amb una crisi de caràcter global que va afectar tot el sector<sup>3</sup>. La data de la mort de Marco Ginammi s'ha situat cap a 1654; a partir d'aquí, el seu germà Bartolomeo es farà càrrec del negoci, que patirà un declivi progressiu fins que Francesco Brogiollo va adquirir el que restava del material tipogràfic, prenent el relleu dels Ginammi a partir del 1668.

Marco va dirigir el negoci familiar durant l'època de l'anomenada Contrareforma Catòlica, que s'estén des del pontificat de Pius IV (1560), durant el període de celebració del Concili de Trento (1545-1563), fins el final de la Guerra dels Trenta Anys (1648). Els esdeveniments recents a Venècia (els conflictes amb Roma, les aliances amb les Províncies Unides, amb Anglaterra i amb els prínceps protestants, i el reconeixement del protestant Enric de Borbó com a rei de França) havien situat la República al sí del moviment contrari als Habsburg.

A diferència de la majoria d'editors i impressors contemporanis, els Ginammi havien repartit els seus interessos entre el mercat venecià i l'oriental. La producció dirigida al sector eslau, en llengua eslava i caràcters ciríl·lics, fonamentalment llibres de devoció popular, generava beneficis suficients, pel seu baix cost i la gran difusió, per a garantir el finançament de les altres edicions (Napoli, 1990, p. 44).

Durant la primera meitat del XVII, el període en què Marco va dirigir el negoci familiar, va augmentar el nombre de publicacions, entre les quals hi figuraven obres de més ressò, destacant com a primer editor de Montaigne i de Las Casas a Itàlia. Va dur a terme dues reedicions de la traducció de la *Brevísima* de 1626, els anys 1630 i 1643.

Totes les traduccions italianes de Las Casas publicades durant aquests anys van ser obra dels Ginammi. Com indica Nuovo (1990, p. 177), «l'unico sforzo editoriale cospicuo di argomento americano compiuto a Venezia nel XVII secolo fu la pubblicazione di gran parte delle opere di Bartolomè de Las Casas ... avvenuta integralmente ad opera dello stesso editore, Marco Ginammi». Així, a més de la *Brevísima*, van editar en italià *Il supplice schiavo indiano* (1636, 1657), traducció de *Este es un tratado ... sobre la materia de los indios que se han hecho ... esclavos*; *La libertà pretesa dal supplice schiavo indiano* (1640), traducció d'*Entre los remedios ... el octavo*; i la *Conquista dell'Indie Occidentali* (1644, 1645), que inclou la traducció del resum que Domingo de Soto va fer de la disputa entre Las Casas i Juan Ginés de Sepúlveda a Valladolid (1551) i el text llatí del tractat dels *Principia quaedam*. Totes aquestes obres havien estat editades per Las Casas a Sevilla l'any 1552. Després de posar de relleu aquestes dades, Miquel Batllori (1974/1999, p. 74) va fer notar que les tres edicions venecianes de la *Brevísima* dutes a terme entre els anys 1626 i 1657 «estan contrapesades i sobrepassades per

2. Que va provocar un «mancamento considerabile de operarii nelle Arti di questa città cagionato dal mal contagioso» (ASV, *Inquisitori alle Arti*, b. 4, fasc. 1611-1679; citat per Ulvioni, 1977, p. 99).
3. Així, la *Informatione del stato che si trova al presente la suddetta Università* d'Andrea Zuliani, mostra un panorama desolador de les editores venecianes a mitjans del Seicento (ASV, *Arti*, b. 164, Atti. n. V, ff. 8 i 9r; citat per Ulvioni, 1977, p. 95).

set de caràcter predominantment doctrinal o de teologia política», i que això indicaria que «a mesura que van passant els anys la instrumentalització de Las Casas en clau antiespanyola esdevé secundària». Batllori entén que aquest interès pels textos lascasians va estar cada cop més motivat, fonamentalment, «pel vessant d'humanitarisme cristià i de teologia política, que realça la figura de Bartolomé de Las Casas sobre les seves exageracions polèmiques» (Ídem, p. 66). El cert, però, és que, tot i restar pendent de comprovació en la majoria dels casos, sembla que hauria estat força habitual la pràctica d'acompanyar el text de la *Brevísima* amb altres obres lascasianes, tant amb traduccions parcials i fragmentàries com amb textos íntegrament traduïts, ja des de les primeres edicions europees de finals del segle XVI. Concretament, es pot afirmar que tant la primera traducció francesa com la primera alemanya, ambdues de 1579, adjunten al text de la *Brevísima* fragments d'altres textos lascasians, fet que posa de manifest que l'interès per altres obres de caràcter més analític ja es manifesta en les dates en què es publiquen les traduccions més primerenques.

### **La Istoria, ò Brevissima Relatione**

La primera obra lascasiana traduïda a l'italià va ser, doncs, la *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*.

De les tres edicions venecianes dutes a terme durant la primera meitat del segle XVII, en la primera, la de 1626, el traductor s'amaga sota el pseudònim de Francesco Bersabita; en les dues següents, 1630 i 1643, s'indica al lector que el propietari de tal pseudònim era Giacomo Castellani, poeta, autor anònim de polèmics pamflets antiespanyols i un dels traductors que treballaven habitualment amb Ginammi. Va publicar l'any 1618 el llibret *Avviso di Parnaso*<sup>4</sup>, signat amb el pseudònim de Valerio Fulvio Savoiano, en el qual criticava durament el mal govern espanyol a les Índies. Era, de fet, la resposta a un pamflet anònim publicat a Madrid l'any 1617, *La República de Venecia llega al Parnaso*<sup>5</sup>, una diatriba contra Venècia atribuïda a Quevedo (Martinengo, 1974; Linde, 2005, p. 180). A l'*Avviso*, dedicat al duc de Saboia, Castellani reproduceix en traducció italiana el pamflet de Quevedo per rebatre, tot seguit, les seves imputacions en seixanta *Annotationi*, on Castellani invita fins a tres cops a la lectura de l'«opere del vescovo di Chiapa» com a millor font per conèixer les obres dels espanyols a les Índies. A l'edició de 1621, Castellani hi va afegir una *Allegatione* que contenia la biografia de Las Casas anomenada «Cavata dalla vita di F. Bartolomeo dalla Casa ... descritta da F. Michele Pio bolo-

4. *Avviso di Parnaso, nel quale si racconta la povertà e miseria dove è giunta la Republica di Venetia, et il Duca di Savoia ... con alcune Annotationi ... il tutto tradotto dalla lingua spagnola in questa nostra italiana ...*, Antopoli 1618; posteriorment reeditat els anys 1619 i 1621. A les edicions de 1618 i 1621 s'hi va afegir el *Castigo esemplare de' calumniatori. Avviso di Parnaso al Serenissimo et Invittissimo Carlo Emanuele duca di Savoia*, on Castellani ataca de nou el mal govern espanyol a les Índies. Cal indicar que «Antopoli» era utilitzat sovint com a lloc d'impressió imaginari (Ambrosini, 1982, p. 143).
5. *La República de Venecia llega al Parnaso y refiere a Apolo el estado en que se halla y él le manda llevar al hospital de los príncipes y repúblicas que se dan por fallidas*. Madrid 1617.

gnese», que havia estat publicada a Pavia l'any 1613<sup>6</sup> (Ambrosini, 1982, p. 143-144; Linde, 2005, p. 180-181).

A la portada de les tres edicions apareix el símbol de l'esperança amb què Marco Ginammi va distingir tant el negoci tipogràfic com la llibreria: les seves edicions duïen, com a marca tipogràfica, la llegenda «In Deo est spes mea» envoltant la figura d'una dona que gira la mirada cap al sol recolzada en una àncora, motiu que ja havia estat utilitzat anteriorment en la impressió d'altres obres. Aquesta marca, de disseny barroc, era obra del gravador Francesco Valesio. La portada conté, a més, tota la informació necessària pel lector: autor, títol, traductor, així com les dades tipogràfiques: ciutat, any, editor, i la ja esmentada marca tipogràfica, signada pel gravador.

Les dues primeres edicions (1626, 1630) contenen una introducció titulada *I preludi*, amb una dedicatòria all'*Amicizia* que fa referència a l'*Eroica Amicizia* entre dos membres del patriciat venecià, Niccolò Barbarigo i Marco Trevisano, aquest darrer més jove i amb menys riqueses que el primer. Trevisano va acabar instal·lant-se amb la família del seu amic, on va viure gairebé deu anys, després d'haver estat condemnat a l'ostracisme per haver protagonitzat una aferriada defensa de Barbarigo, sotmès a una campanya de comentaris i calúmnies contra el seu honor l'any 1618. Aquest esdeveniment va tenir una gran repercussió a la Venècia barroca i l'amistat va ser celebrada en desenes d'escrits, la majoria publicats durant la dècada de 1620 (Cozzi, 1995, p. 325-410; Miller, 2001).

A l'edició de 1643, aquesta introducció és reemplaçada per una dedicatòria a Nicolò Persico, dedicatòria que Marco Ginammi signa a Venècia, a 1 de gener de 1643. Persico era *nunzio* o representant de la ciutat de Belluno a Venècia.

En les tres edicions el text està distribuït en dues columnes, una amb el text original espanyol, en lletra rodona, i l'altra amb la traducció italiana, en cursiva. Aquest format sembla suggerir, en sí mateix, la intenció de presentar una traducció fidel al text original, tal i com s'indica ja a la portada: «Conforme al suo vero Originale Spagnuolo già stampato in Siviglia». Aquesta preocupació per una traducció literal, en algun cas en detriment de la claredat i l'elegància del discurs, és una característica pròpia de totes les traduccions editades per Ginammi; això pot suggerir l'existència d'una direcció i supervisió unitària del propi editor sobre la feina dels seus traductors (Napoli, 1990, p. 41). Ara bé, en el prefaci, idèntic en les tres edicions (1626, 1630, 1643), s'insisteix: «io nel tradurla hò voluto seguire la sua simplicità, non allontanandomi à pena dalle sue parole». Aquesta declaració d'intencions sembla donar a entendre que el prefaci seria obra del traductor («Io, che l'hò tradotta»); duu per títol «Dell'utilità di questa Istoria» i va dirigit «Ai Lettori», fet habitual en les edicions del segle XVII i «proprio degli editori-umanisti» (Nuovo, 1990, p. 177). L'autoria de Castellani sembla prou clara si es té en compte que, com ja s'ha dit, invita a llegir les obres de Las Casas en el seu *Avviso* i,

6. L'annex a l'edició de l'*Avviso* és: *Allegatione per confirmare quanto si scrive nell'Annotationi all'Avviso di Parnaso, al numero 57. Cavata dalla vita di F. Bartolomeo Dalla Casa, Vescovo di Chiapa. Descritta da F. Michele Pio Bolognese Lettore, e Teologo Dominicano, e stampata con molde altre d'Huomini illustri di questo Ordine in Pavia l'anno 1613.*

fins i tot, inclou en l'edició una biografia del bisbe. Tal i com descriu Ambrosini (1982, p. 144):

Allorché gli stampatori veneziani Ginammi decidevano che era giunto il momento di mettere i lettori di lingua italiana in condizione di seguire il consiglio di Castellani, era a questo conoscitore e zelante propagandista del pensiero lascasiano che essi si rivolgevano per tradurne l'opera più famosa.

I, com a tal coneixedor i divulgador del pensament de Las Casas, «Assumendo per la circostanza lo pseudonimo di Francesco Bersabita, Castellani nella prefazione del libro non trascurava questa opportunità di comunicare le idee da lui già espresse nelle *Annotationi* a un pubblico certo più vasto».

En el prefaci, Castellani acusa tots aquells que poden ser, en major o menor grau, responsables dels fets que apareixen a la *Brevísima*, qualificant la narració lascasiana com «la più tragica e la più horrible Istoria, che da occhi, humani, nella grande scena del Mondo, fosse veduta giammai». Segons Batllori (1974/1999, p. 69), es tracta de «la requisitòria més dura de totes les que es llegeixen als preliminars de les traduccions italianes del pare Las Casas». El seu autor alerta tothom qui, d'una forma o d'una altra, ha participat en la destrucció de les Índies, i augura com «vederanno i Sommi Pontefici, come sotto il pretesto delle giuste concessioni ... siano state precipitate migliana, e milioni d'anime nel baratro dell'Inferno»; als monarques espanyols els anuncia com «conosceranno ... in che modo sia stato acquistato alla corona loro quello che vien chiamato il Mondo Nuovo» i així «comprenderanno ... questo secreto, e non creduto misterio, che le ricchezze dell'Indie sono state quelle, che, per giusto giudizio di Dio, hanno impoverita, e sempre più vanno impoverendo la Spagna». Els seus oficials «havendo innanzi gli occhi lo specchio de' loro antepassati, abhomineranno certamente le loro inique operationi». Fa responsables, doncs, de la situació de les Índies, al Papat, i a la monarquia espanyola i els seus oficials. Al Papat, per haver enviat milions d'ànimes a l'infern emparat en la justa concessió; és a dir, amb l'emissió de les butlles concedides per Alexandre VI als Reis Catòlics i, particularment, les dues butlles *Inter caetera*, datades el 3 i el 4 de maig de 1493, que sancionaven la possessió per part dels monarques de totes les regions de les Índies on es fes efectiu el seu control, amb el pretext de l'evangelització de la població autòctona. Als monarques, els fa responsables dels mitjans utilitzats per tal d'incorporar els nous territoris a la Corona, i d'haver delegat en els seus ministres la tasca de governar els seus súbdits, a qui, d'altra banda, haurien menyspreat en no escoltar-ne les queixes. I als oficials, els acusa com a subjectes directes de les obres iníquies perpetrades a les Índies, de les quals abominaran els seus descendents.

Els súbdits tindran el consol de pensar que no seran mai «così mal trattati come furono gli infelici indiani», i els súbdits d'altres reis del món celebraran la seva sort en no haver estat sotmesos a «quelle genti che si sono rese più celebri per la distruzione che per la conquista dell'Indie». L'autor del prefaci posa de relleu aquí la distinció que Las Casas insisteix a mostrar en els seus textos entre, d'una banda, el terme «conquesta», utilitzat pels espanyols per definir i legitimar allò que estan



duent a terme a les Índies; i, d'altra banda, la «destrucció», com a acció real, il·legítima, de buidatge poblacional (Barceló, 2008).

Finalment adverteix que, malgrat tot, el lector no ha de cultivar un sentiment de menyspreu cap a la religió cristiana, fet que Las Casas no hauria desitjat, sinó només «detestare la pessime operationi di quei tristi, solo di nome Christiani, che, contra tutte le leggi della Santa Christianità, distrussero quei paesi dell'Indie».

Potser com una prova de la pretesa fidelitat lèxica, el traductor inclou, tot just després del prefaci, un breu glossari de «voci portate nella traduttione come stanno nel testo Spagnuolo, per non haver noi nell'Italiano le sue equivalenti»; aquestes paraules són: «hanega», «arroba», «caçabi» i «mahiz».

L'exemplar treballat<sup>7</sup> és un volum en quart, format per un total de cent-seixanta pàgines, deu de les quals contenen parts afegides pel traductor i l'editor. Així, l'índex de l'obra seria el següent: Portada i contraportada (pàgs. I-II); Dedicatòria de l'editor (pàgs. III-IV); Prefaci del traductor (pàgs. V-VII); Glossari (Pàgs. VIII); Text (pàgs. 1-138); Carta apendicular (pàgs. 138-150); i Apèndix: llistat de llibres impresos per Ginammi (pàgs. I-II).

Pel que fa al llistat dels llibres impresos, que figura en forma d'apèndix al final de moltes de les obres editades per Ginammi, Napoli (1990, p. 10-11) ja va indicar que no representa pròpiament un catàleg, sinó més aviat una mena de llistat propagandístic, en el qual les indicacions no sempre són clares i precises: sovint hi manca l'autor, el títol és abreujat o no es correspon exactament amb el que figura a la portada de l'obra. Són, d'altra banda, llistats incomplets, ja que sempre hi manquen alguns títols, i no hi consten les obres en llengua eslava (Napoli 1990, p. 11). L'apèndix que acompanya l'edició que estudiem inclou, en la darrera línia, un lacònic «Libri diversi in lingua slava, & in carattere slavo», sense especificar cap títol.

Entre les 52 obres publicades pels Ginammi que ells mateixos ofereixen en forma de llistat en la darrera pàgina de la *Istoria* (1643) destaquen les de temàtica religiosa i política. Aquest llistat no estava ordenat segons l'ordre alfabètic de l'autor, ni del títol, ni tampoc d'acord amb l'argument de l'obra; el criteri era el format: primer les obres en foli; tot seguit, en quart; i, finalment, aquelles de dimensions més petites. Aquest era, per tant, l'element clau per distingir les obres, ja que cada format anava dirigit, com en èpoques anteriors, a un públic determinat: el gran volum, en foli, seguia destinat a la universitat i a un públic erudit, mentre que s'estava consolidant una segona categoria, qualificada per Napoli (1990, p. 54) com a «llibre humanístic», més manejable però amb una estètica cuidada; i, en tercer lloc, la categoria de «llibre popular», amb amplis tiratges i una impressió de baix cost, de petit o petitíssim format (dotzè, vint-i-quatrè, ...). Així,

la consuetudine di dividere il tipo di edizioni secondo il formato, derivata dal libro manoscritto, ancora nel Seicento, permetteva, al potenziale acquirente di identifi-

7. Exemplar de l'edició de 1643 conservat a la Biblioteca de Catalunya, topogràfic Toda 5-V-31, disponible a: <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/bc/01365044388320560756746/index.htm>.



care immediatamente e senza possibilità di confusioni ... il genere di lettura che gli interessava e che l'editore aveva previsto per lui (Napoli 1990, p. 54).

Les edicions en quart i vuitè, les destinades a un públic *letterati*, «lletrat» (Napoli 1990, p. 67), i entre les quals s'hi inclouria la que ens ocupa, serien les úniques en les quals Ginammi hauria dedicat una certa atenció a les qüestions formals i estètiques, oferint en les portades, com ja s'ha vist, tota la informació que podia interessar al potencial lector, i tenint certa cura de l'estètica de l'obra.

### Comparativa entre el lèxic de l'edició original castellana i la traducció veneciana

Ja en el prefaci, titulat «Argumento del presente epítome», i al llarg de tota l'obra, resulta especialment interessant la traducció dels «pueblos» i les «tierras» lascasianes. «Pueblo, pueblos» l'utilitza Las Casas per definir nuclis de residència concentrada<sup>8</sup>, i el traductor ho resol així: del total d'ocasions en què apareix a la *Brevísima* (concretament, 75), l'equivalència escollida és, en la majoria dels casos, «terra, terre» (64), mentre que les altres opcions, minoritàries, són: «luoco, luochi» (5); «popolo, popoli» (3); «ville» (1); «commune» (1); i «paese» (1). La paraula italiana *terra*, que té l'origen en l'homònim llatí, és susceptible d'abastar totes les parts habitades del planeta, incloent regions, països, assentaments, fins i tot fortificats, i, particularment, propietats cultivades (PIA: *tèrra*). En el cas de la *Brevísima*, doncs, el significat bàsic recollit pel traductor seria el de lloc habitat.

Pel que fa a «tierra, tierras», la traducció escollida és «paese, paesi», paraula provinent del llatí *pagensis* (de *pagus*), equivalent a l'*ager* (camp, territori). Pot abastar el territori, la comarca, o només el nucli que en constitueix el centre, ja sigui una vila o una fortalesa (PIA: *paése*). En aquest cas, el traductor utilitzaria el terme d'acord amb la seva dimensió territorial.

Així, hauria estat desencertat traduir la «tierra» lascasiana, susceptible de ser no habitada, per l'italià «terra», concepte que, com ja hem vist, implica precisament la característica contrària: estar habitada. Per tant, el traductor reserva «terra» per a «pueblo» que, clarament, al·ludeix a un tipus de poblament concentrat, i tradueix «tierra» per «paese», d'acord amb la seva dimensió territorial.

Totes les variants formals (un total de 42) de l'acció de «despoblar» que Las Casas utilitza al llarg del text, tant les formes verbals com el substantiu «despoblaciones», «dispopolationi», són traduïdes, majoritàriament, per «spopolare» (en 27 ocasions). Les altres formes utilitzades són els verbs «disertare» (8) i «privare» (2) i els substantius «distruttioni» (2), «estermínio» (1) i «saccheggiamenti» (1); en una ocasió prescindeix, voluntàriament o per descuit, de la paraula.

8. Tan sols en dues ocasions sembla emprar-la en el sentit més ampli de grup, conjunt de persones, ambdues en el capítol del Yucatán: «Doce o quinze señores de muchos vasallos y tierras, cada uno por sí juntando sus pueblos» (p. 74); i «Jeroboán, qui peccare fecit Israel, haciendo los dos becerros de oro, para que el pueblo adorase» (p. 76). En ambdós casos, el traductor fa servir «popolo, popoli».

Las Casas utilitza en tres ocasions el procediment lingüístic de la figura etimològica, en tres frases en les quals el substantiu i el verb tenen la mateixa arrel: la primera, ja en el prefaci, quan fa referència a les «despoblaciones de pueblos» que els espanyols estarien causant a les Índies; en aquest cas, la traducció escollida, «distruttioni di Terre» (p. 1), transmet només en part la idea de buidatge poblacional, ben remarcada en l'original. És cert que el traductor empra «terra» al llarg del text, com s'ha vist més amunt, per descriure un espai habitat, però el verb «distruggere», tot i contenir també una qualitat exterminadora, és, fonamentalment, l'antítesi de «costruire». D'altra banda, resulta molt més precisa la traducció que fa, tot just en la pàgina següent, del verb «despoblar» per l'equivalent «spopolare» (p. 2) que, com ja s'ha dit, és la traducció més utilitzada al llarg del text. Sembla, per tant, que el traductor va desfer intencionadament la figura etimològica lascasiana, com ho fa més endavant, quan descriu la província de Nicaragua com a «piena di Terre», allà on Las Casas l'havia qualificat de «poblada de pueblos» (p. 37); i també quan tradueix «comerles sus comidas» per «mangiar le sostanze» (p. 13).

Encara en l'«Argumento», el llatínisme «nocumentos», equivalent a danys, perjudicis, apareix amb la traducció exacta, «nocumenti» (p. 3), terme aquest que ja estaria documentat, en italià, des del segle XIV (SAB: *nocumento*). La presència en el lèxic lascasià del terme «nocente» (que perjudica, que danya), ja en desús en aquesta època, que a la *Brevísima* apareix amb la forma «nocumento», suggereix un ús llatinitzant per part de Las Casas, en un sentit gairebé etimològic, del seu contrari «innocente», del llatí «innocens», que no perjudica, que no danya, que Las Casas utilitza amb la doble grafia «n» original al·ludint als indis, amb el significat literal de ser aquells que no perjudiquen als espanyols, que no els danyen, almenys en primera instància.

I ja en el «Prólogo», l'italià «iatture» respon també de forma exacta a un altre llatínisme, les «jacturas» (p. 4) lascasianes provocades pels espanyols en els grups indígenes, ja que aquestes impliquen una gran pèrdua poblacional, un fraccionament de les comunitats, sentit que inclou el mot italià (PIA: *iattúra*), traduït genèricament com a «dany, desgràcia». Com ha indicat recentment M. Barceló (2008, p. 29-30), «jactura» és un llatínisme utilitzat per Las Casas també en altres textos, i que apareix en el Pròleg de la *Brevísima* com a culminació del sentit dels termes que el precedeixen («males y daños, perdición y jacturas»), ja que implica una gran merma, un nombre de morts tan elevat que podria ser descrit fins i tot com el despreniment d'una porció del llinatge humà.

La traducció d'«hazañas» per «attioni» (p. 4) no sembla, en canvi, adequada, ja que el mot italià és més genèric i neutre, i no atorga cap característica específica a aquestes accions. La paraula «hazaña», sense adjectiu qualificatiu, equivaldria a malifeta, acció que té quelcom de delictiu (Barceló, p. 15). D'altra banda, «gesta, geste» hauria descrit més encertadament el caràcter extraordinari d'aquestes accions.

Tampoc la traducció dels «insensibles hombres» autors de «facinorosas obras» transmet el sentit de l'original, ja que «homini insensati» (p. 2) faria referència a la seva estupidesa, però no pas a la seva insensibilitat; «insensibile» seria més adient.

Una de les pràctiques més presents en la *Brevísima* és la dels espanyols fent a bocins els indis; concretament, apareix trenta vegades al llarg del text, en les dues

formes verbals, «despedazar» i «hacer pedazos», quinze cops cadascuna. El traductor distingeix en la versió italiana d'acord amb el subjecte de l'acció, si són els espanyols qui, directament, fan bocins els indis, o bé si ho fan de forma indirecta, mitjançant els gossos entrenats per a aquesta finalitat. Així, quan el subjecte és un o més gossos, concretament en deu ocasions, utilitza majoritàriament «sbranare» (set vegades) que, amb el significat d'esquarterar o esbocinar, s'utilitza específicament quan l'acció és comesa per feres o animals (PIA: *sbranàre*), i que també és utilitzat en una ocasió per traduir «aperrear» (p. 117). En els tres casos restants, emprà «fare in pezzi» dues vegades i «smembrare» una. Quan el subjecte de tal acció és un o més espanyols, utilitza «tagliare à pezzi» en deu ocasions, i «lacerare» i «fare in pezzi» sis cops cadascun; el verb «lacerare» tindria la peculiaritat de fer a bocins sense emprar cap instrument de tall (PIA: *laceràre*). D'altra banda, resulta del tot exacte el verb «sventrare» per «desbarrigar» (p. 14, ...), mentre que l'altra traducció que fa del ja indicat «aperrear», «dare la caccia» (p. 71), no reflecteix el paper dels gossos com a agents de l'acció. Un altre llatíisme que apareix tant en l'original com en la traducció és el verb «trucidar», «trucidare» (p. 45), acció d'esquarterar o matar amb crueltat i inhumanitat.

Una altra traducció que sembla poc encertada en la versió italiana és la del verb «saltear» i el seu subjecte, «salteadores». Els verbs «svaligiare» (p. 32) i «depredare» (p. 78, ...), «saquejar», reproduïen correctament el robatori que implica l'acció de «saltear», però quan l'objecte de robatori són els propis indis, «saltear indios» (p. 38, ...), el verb emprat, «assassinar», no reproduïx correctament el significat inicial de l'acció assaltadora, com tampoc no ho fa el subjecte «assassini» (p. 33, ...) com a traducció de «salteadores». En canvi, el verb *assaltare*, i el mot «assalti», utilitzat aquest darrer com a traducció d'«entradas» (p. 33), sí que expliquen més encertadament l'acció descrita, anomenada generalment «saltear», i en menys ocasions «hacer entradas», per Las Casas, que implica el factor sorpresa (GLO: *saltear* «coger desprevenido»). Sí que sembla adequada la traducció «caccia» per «montería» (p. 30), definit aquest terme com a «caza de jabalíes, venados y otras fieras» (COV: *montería*).

Entre els verbs que fan referència a pràctiques dutes a terme pels espanyols a Amèrica, n'hi ha alguns de difícil traducció: així, «acañaverear», de *cañavera* (llatí *canna vera*), definit com a «herir con cañas cortadas en punta a modo de saetas, género de suplicio usado antiguamente» (DRAE: *acañaverear*), és simplificat en un més genèric «perseguitare», que inclou entre els seus significats el de sotmetre a turment. D'altra banda, i ja en la carta apendicular, el verb «ranchear», que va ser definit per C.O. Sauer (1966, p. 283) com «the sacking of settlements and the capture of their people», esdevé un genèric «distruggere» (p. 149) que no conté ni la noció de saqueig ni la de fer botí de la gent.

Sobre les referències bíbliques que Las Casas utilitza en la *Brevísima*, cal indicar que les del Gènesi (concretament Gen. 6,7<sup>9</sup> i Gen. 7,4<sup>10</sup>) són traduïdes de forma diferent en les dues ocasions en què apareixen: així, mentre que «estirpar y raer

9. «Delebo, inquit, hominem, quem creavi, a facie terrae».

10. «... et delebo omnem substantiam, quam feci, de superficie terrae».

de la haz de la tierra» apareix com a «estirpare e levar della faccia della terra» (p. 11), més endavant tradueix «su memoria está ya raída de la haz de la tierra» com a «la memoria de' quali già s'è estinta al mondo» (p. 105). «Raer de la haz de la tierra» és l'expressió emprada per Las Casas per a referir-se al verb bíblic *deleo* «esborrar, llevar, destruir, anihilar».

Per tant, el traductor presenta el verb «raer» amb dues formes diferents, «llevar» i «extingir»; la traducció italiana moderna utilitza «sterminare» (BIB: Gen. 6,7; Gen. 7,4). I precisament aquest verb, «estermnar», està present en l'edició de Ginammi com a traducció de «assolar gentes» (p. 10).

La referència a Romans (Rom., I, 28<sup>11</sup>) sí que està traduïda de forma exacta al sentit de l'original llatí: «reprobo senso» per «reprobado juicio o sentimiento» (p. 25) o «reprobado sentido» (p. 68).

Comentari a banda mereix la traducció de «cacique» per «principe» (p. 17), terme aplicat a manca de l'actual «cacicco», i vàlid en el sentit més literal del llatí *princeps*, «el que té el primer lloc» (PIA: *príncipe*).

Molt interessant és l'episodi on Las Casas relata com «los cristianos ... daban con ellas [las criaturas] en ríos por las espaldas, riendo y burlando, y cayendo en el agua decían: bullís, cuerpo de tal». Aquest verb, «bullir», traduït com a «bullir», és «hervir el agua en fuego. De aquí se dijo rebullir por menearse, estando quedo en un lugar, y zabullir por arrojarde debajo del agua» (COV: *bullir*). També apareix al *Quijote*, i està definit amb un genèric «mover» (GLO: *bullir*). M. Barceló ha fet notar recentment (p. 36) que aquest capítol és una versió abreujada del que apareix a la *Historia de las Indias*, en el memorial que Antonio Montesino va llegir agenollat davant del rei:

Entre otras le dixo, que, burlando unos españoles entre sí estando cabe un río, tomó uno dellos un niño de obra de un año o dos, y echálo por encima de los hombros en el río, y porque el niño no se murió luego, sino que estuvo encima del agua un poquito, volvió la cabeza y dixo: ¿Aún bullís, cuerpo de tal, bullís? (Medina, Barreda y Pérez Fernández, eds., 1994, p. 1774).

El joc de paraules es fa evident aquí: «bullir» implica no només el moviment en sí, «bellugar», sinó també la imatge de les bombolles de l'aigua quan pren el bull.

També l'encerta el traductor amb el significat de «cámaras» com a «mal di flusso», «flujo de vientre» (COV: *cámaras*), és a dir, «diarrea».

Quan Las Casas descriu la província de l'Havana, a Cuba, com a «tierra assombrada» per les matances de Pánfilo de Narváez, ho tradueix com a «paese intimo-rito». També apareix aquest participi quan narra les conseqüències de l'expedició de Diego de Ordás pel riu Orinoco l'any 1531, on afirma que «dejó abrasada, y assombrada y ahuyentada muy gran cantidad de tierra». De fet, el traductor no comprèn el significat exacte d'aquestes paraules, traduint aquests tres participis com a «abbruggiato, impaurito e messo in fuga» (p. 96); d'aquests, només el primer respon de forma exacta a l'original «abrasada», en brases, cremada. La terra

11. «Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum».

«asombrada y ahuyentada» no estaria pas espantada i en fuga com pretén el traductor, sinó que Las Casas es referiria més aviat a una terra en ombra, sense sol, i buida, sense gent.

## Conclusions

En la primera traducció italiana de la *Brevísima*, veneciana en aquest cas, no hi ha intenció de manipular les paraules de Las Casas, sinó que pretén ser literal i rigorosa. El format, amb el text paral·lel en castellà i italià ja sembla suggerir, certament, aquesta intenció, declarada de forma contundent, d'altra banda, en el prefaci.

El vocabulari emprat resulta encertat en els casos més rellevants i tan sols en algunes ocasions minoritàries canvia lleugerament el significat de l'original. En cap cas, però, hi ha intencionalitat manipuladora sinó que es tractaria d'errades involuntàries.

Els estudis que s'han fet sobre la primera traducció al neerlandès (van Leuven-Zwart, 1971) i la primera al francès (Saint-Lu, 1978) conclouen que no hi ha manipulació voluntària del text sinó que, essencialment, les traduccions són fidels a l'original. La manipulació deliberada del text està present, sembla, en traduccions posteriors, però la feina de revisar els textos encara està per fer en la majoria d'edicions. En qualsevol cas, la primera traducció italiana, molt més tardana que les altres europees, és, tal i com anuncia el prefaci, fidel a l'original.

## Abreviatures

ASV = Archivio di Stato di Venezia

BIB = Alleanza Biblica Universale. *La Bibbia: parola del signore*.

COV = Covarrubias. *Tesoro de la lengua castellana o española*.

GLO = Glosario. *Don Quijote de la Mancha*.

PIA = Pianigiani. *Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana*.

DRAE = Real Academia Española. *Diccionario de la lengua española*.

SAB = Il Sabatini Coletti. *Dizionario della Lingua italiana*.

## Bibliografia

AFANASIEV, V. (1971). «The Literary Heritage of Bartolomé de las Casas». A: FRIEDE, J., and KEEN, B. (eds.). *Bartolomé de las Casas in History. Toward an understanding of the Man and his Work*. Illinois: Northern Illinois University Press.

Alleanza Biblica Universale (1985). *La Bibbia: parola del signore*. Roma: Alleanza Biblica Universale.

AMBROSINI, F. (1982). *Paesi e mari ignoti: America e colonialismo europeo nella cultura veneziana (secoli XVI-XVII)*. Venezia: Deputazione Editrice.

BARCELÓ, M. (2008). «Un Pròleg». *Brevíssima relació de la destrucció de les Índies*. València: Servei de Publicacions de la Universitat de València.

BATLLORI, M. (1974/1999). «Difusió i crítica de les idees de Bartolomé de Las Casas a la Itàlia del segle XVII». *Iberoamèrica: del descobriment a la independència*, vol. XIV de l'*Obra completa*, p. 55-74. València: Tres i Quatre.

- COVARRUBIAS HOROZCO, S. (1611/2006). *Tesoro de la lengua castellana o española*. Ed. integral ilustrada de Ignacio Arellano y Rafael Zafra. Navarra: Universidad de Navarra y Ed. Iberoamericana.
- COZZI, G. (1995). *Venezia barocca. Conflitti di uomini e idee nella crisi del Seicento veneziano*. Venezia.
- CROSBY, J. O. (1995). «Quevedo's Alleged Participation in the Conspiracy of Venice». *Hispanic Review*, vol. XXIII, núm. 4: 259-273.
- FERNÁNDEZ GUERRA, A. (ed.) (1951). *Obras de Don Francisco de Quevedo Villegas*. Madrid: Atlas, B.A.E., tomo XLVIII, Doc. LXVI y LXXVIII.
- LECHNER, J. (1989a). «En torno a la Brevísima relación de la destrucción de las Indias de Fray Bartolomé de las Casas». A: GOSMAN, M.; HERMANS, H. (eds.). *España, teatro y mujeres. Estudios dedicados a Henk Oostendorp*, p. 217-226. Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
- (1989b). «La historiografía indiana y los Países Bajos». A: CARBONELL, M. C.; SOTELO, A. (coords.). *Homenaje al Profesor A. Vilanova*, vol. I, p. 341-354. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias.
- (2002). «El libro español en el Norte rebelde». A: CRESPO SOLANA, A.; HERRERO SÁNCHEZ, M. (coords.). *España y las 17 provincias de los Países Bajos*, tomo II. Córdoba: Universidad de Córdoba.
- LEUVEN-ZWART, K. VAN (1971). *Comparación del texto de la «Brevísima Relación de la Destrucción de las Indias: Colegida por el Obispo Don Fray Bartolomé de las Casas o Casaus de la Orden de Sancto Domingo», con el de la traducción holandesa de 1578*. Amsterdam: Universidad de Amsterdam, tesina inédita.
- LINDE, L. M. (2005). *Don Pedro Girón, Duque de Osuna: la hegemonía española en Europa a comienzos del siglo XVII*. Madrid: Encuentro.
- LÓPEZ DE ABIADA, J. M. (2004). «La mirada del otro. Notas sobre la primera traducción alemana de la *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*». A: LÓPEZ DE ABIADA, J. M.; y LÓPEZ, A. (eds.). *Imágenes de España en culturas y literaturas auropeas (siglos XVI y XVII)*, p. 235-244. Madrid: Verbum.
- MARTINENGO, A. (1977). «Quevedo y Venecia. Una versión desconocida de una sátira de D. Francisco». A: *Actas V Congreso Asociación Internacional de Hispanistas*, coord. F. López et alii, vol 2: 633-642.
- MEDINA, M. A.; BARREDA, J. A.; PÉREZ FERNÁNDEZ, I. (eds.) (1994). *Historia de las Indias de fray Bartolomé de Las Casas*. Tomo III (vol. 5 de las *Obras completas*). Madrid: Alianza.
- MENATO, M.; SANDAL, E.; ZAPPELLA, G. (dirs.) (1997). *Dizionari dei tipografi e degli editori italiani. Il Cinquecento*. Milano: Bibliografica.
- MILLER, P.N. (2001). «Friendship and Conversation in Seventeenth-Century Venice». *The Journal of Modern History*, 73: 1-31.
- NAPOLI, M. (1990). *L'Impresa del libro nell'Italia del Seicento. La bottega di Marco Ginammi*. Napoli: Guida editori.
- NUOVO, A. (1990). «L'editoria veneziana del XVII secolo e il problema americano: la pubblicazione delle opere di Bartolomé de Las Casas (Venezia, Marco Ginammi, 1626-43)». A: A. Caracciolo, *L'impatto della scoperta dell'America nella cultura veneziana*. Roma: Bulzoni: 175-186.
- PIANIGIANI, O. (1988). *Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana*. 2 ed. Genova.
- Real Academia Española (2001). *Diccionario de la lengua española*. 22 ed. Madrid: Espasa-Calpe.
- (2004). «Glosario». CERVANTES, M. DE. *Don Quijote de la Mancha*, p. 1158-1235. Madrid: RAE.

- SABATINI, F.; COLETTI, V. (2003). *Il Sabatini Coletti. Dizionario della Lingua italiana*. Rizzoli Larousse.
- SAINT-LU, A. (1978). «Les premières traductions françaises de la “Brevísima relación de la destrucción de las Indias” de Bartolomé de las Casas». A: *Hommage à Marcel Bataillon*. París: Didier.
- SAUER, C. O. (1966). *The Early Spanish Main*. Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press.
- ULVIONI, P. (1977). «Stampatori e librai a Venezia nel Seicento». *Archivio Veneto*